

K počátkům veřejného mínění: Historicko-sociologická studie

Kateřina Soukalová

Towards the Origins of Public Opinion: A Historical-sociological Study

Abstract: The article focuses on the development of terms which were used in antiquity and Middle Age Europe to denote public opinion (*fama*, *existimatio*, *opinio* in Ancient Rome, *fama publica*, *communis opinio* in the Middle Ages etc.). Particular attention is paid to the distinction made in Roman public life between a *fama*, which represented common opinion, and a *rumor*, which meant undervalued and unreliable opinion of the plebs. The medieval term *fama*, more often *fama publica*, referred to a local information network or mechanism of collective evaluation of individuals' esteem. It was also an important part of court proceedings. Both historic eras were concerned with rumor in today's sense of the word, which often comprised or underlaid common opinion.

Keywords: opinion, *fama*, rumor, Middle Ages' law, Roman public

<http://dx.doi.org/10.13060/1214438X.2014.2.12.125>

Ačkoliv pro veřejné mínění není ustálena žádná obecně přijímaná definice, nejčastěji je myšleno ve smyslu souhrnu názorů a hodnocení, které členové společnosti veřejně vyjadřují k určitému tématu. Veřejné mínění je chápáno jako produkt veřejnosti, tedy specifické skupiny vymezené vztahem k určitému tématu či společenskému problému [Reifová 2004: 144]. O takovýchto pojetích lze však uvažovat až od 18. století v souvislosti se společenskými změnami¹, se vznikem veřejné sféry, která poskytovala prostor ke kritické veřejné diskuzi. Ovšem i před vznikem dnešního termínu „veřejné mínění“ existovala označení pro jevy, které se v některých charakteristikách současnému konceptu veřejného mínění podobaly. Z toho vyplývá otázka, zda i tyto jevy lze považovat za veřejné mínění. Šubrt [2006: 16] ukazuje, že na tuto otázku různými způsoby odpovídají modernistická a primordialistická teorie. První říká, že veřejné mínění se objevuje až s moderní společností, druhá oponuje, že samotný fenomén veřejného mínění je mnohem starší, přestože se jeho chápání proměňovalo. Přístup primordialistický, z něhož vychází i tento příspěvek, vidí veřejné mínění jako jev, který existoval vždy, neboť jakékoliv jeho pojetí a výrazy jej označující pokaždé spojovala jejich podstata, tedy sdílené stanovisko – obvykle mnoha jedinců – a jejich hodnocení v prostředí určité komunity nebo společnosti.

Veřejné mínění v historické perspektivě

Studium veřejného mínění v historické perspektivě s sebou pochopitelně přináší problém komparace: fenomén jako takový byl historicky odlišně hodnocen a vnímán, stejně tak i jeho koncepty či termíny jej označující. Podle Jackoba [2007: 294] tak existují čtyři odlišné historické koncepty veřejného mínění, které jsou spjaty s různými historickými etapami. První, tradiční koncept představuje intelektuální historii veřejného mínění od antiky po osvícenství. Druhým je klasický koncept (či koncept elit) související s rozvojem moderních demokracií v 18. století. Třetím je pak koncept masy či davu, který se

rozvinul s industriální revolucí v 19. století a čtvrtý empirický koncept je představován moderními empirickými výzkumy.

Lazarsfeld [1957: 39] odlišuje moderní empirickou tradici výzkumu veřejného mínění od klasické, tedy od normativnějšího politického přístupu, který se objevil na počátku 18. století. Tvrdí, že pouze klasický koncept se vědecky a explicitně zabýval veřejným míněním, jeho koncepty i termíny jej označujícími. V návaznosti na tuto klasifikaci Noelle-Neumannová [1993: 221–233] uvádí, že veřejné mínění jako ideová a kritická instituce charakterizovaná schopností politického uvažování je mnohem starším konceptem. Rozlišuje normativní elitní koncept (tedy v podstatě Lazarsfeldovu klasickou tradici, kdy pouze dobře informovaní jedinci jsou schopni veřejné diskuze s rozumnými argumenty) a sociálně-psychologický koncept sociální integrace, v němž rozumí veřejnému mínění jako nástroji sociální kontroly, která zajišťuje sociální stabilitu a integraci. V tomto konceptu pak veřejné mínění získává svou sílu ve společnosti z podstaty toho, že jedinci mají sklon chovat se tak, jak si myslí, že by se ve společnosti chovat měli, aby od ní nebyli izolováni. Noelle-Neumannová tak ukazuje, že veřejné mínění je fenomén reprezentující nepsané právo od počátku lidské historie [Noelle-Neumann 1993].

Výše představené konceptualizace naznačují, že fenomén veřejného mínění lze sledovat v historické perspektivě, aniž bychom se soustředili pouze na současný termín. Cílem tohoto příspěvku je proto představit pojmy a koncepty, které ve starověku a středověku označovaly jevy připomínající některými aspekty současný fenomén veřejného mínění, a prozkoumat jejich význam, zejména v souvislosti se společenskou situací dané doby. V průběhu sledovaného časového úseku se totiž měnily pojmy, i když některé jejich významové aspekty zůstávaly nepozměněny, nebo naopak stejná slovní označení postupně získávala odlišné významy. Stěžejním výrazem, který sloužil jako označení dnešního veřejného mínění, byla *fama*². Objevil se prvně u Římanů³ a ve významu veřejného mínění byl používán do 16. století, kdy byl nahrazen pojmem *opinio*. Výraz *fama* postupně nabýval i různých jiných, mno-

hem širších významů, a právě proto se příspěvek věnuje tak rozsáhlému historickému období – sleduje přitom nejen samotný pojem *fama*, ale také další související koncepty a označení.

Následující dvě kapitoly přináší průřez vnímáním pojmu *fama* u Římanů, kde se konceptualizace tohoto pojmu měnila v závislosti na společenské vrstvě. Ta totiž určovala, jaké mínění bude označeno jako hodnotné či nehodnotné. Následně se pak text zabývá tím, jakou roli a moc mělo mínění v římské společnosti. Ve čtvrté a páté kapitole sledujeme pojem *fama* v právních reflexích autorů středověkých sum až k jeho pozici klíčového konceptu středověkého práva, jeho moci a vlivu na společenský život jedinců. Šestá kapitola pak poukazuje na to, že právě v této oblasti vliv konceptu *fama* upadá a v tomto období také pojem *fama* ve smyslu veřejného mínění mizí.

Mínění ve starověkém Římě: *fama* a *existimatio*

„I o pověsti a veřejném mínění říkají jedni, že je to souhlas obce a jakoby veřejné svědectví, druhí, že jsou to zprávy z nejistého pramene, které mají svůj původ v zlomyslnosti a za svůj vzrůst děkují lehkověrnosti a mohou postihnout každého, i člověka zcela nevinného, zásluhou lstivosti osobních nepřátel rozšiřujících nepravdy.“ (V.3)

Citát z Quintilianových *Základů rétoriky* poukazuje na stěžejní výrazy, jimiž bylo označováno obecné mínění u Římanů. Quintilianus mluví o veřejném mínění (*fama*) i o pověsti (*rumor*). Výraz *fama* sám sice považoval za veřejné mínění, nicméně poukazuje na to, že mnozí ho chápou jako formu shody mezi občany a veřejným svědectvím, jiní ho naopak považují za vágní a neautentické mluvení, které má původ ve zlém vůli a šíří se díky důvěřivosti.⁴ *Fama* měla dalekosáhlou moc a vliv na každodenní sociální život, vyjadřovala souhlas občanů ohledně určitého tématu, veřejnou a obecně přijímanou verzi informace.

Fama má určitou souvislost s důležitým pojmem *existimatio*, který označoval pověst jedince či mínění ostatních o něm (např. *existimatio bona* ve smyslu dobré reputace), a to nejčastěji (podobně jako pojem *fama*) v souvislosti s politickou mocí a řečnickou obratností. Oba pojmy tedy nabývaly různých významů v různých kontextech. *Existimatio* je navíc vnímáno jako adekvátní synonymum pro *opinio*, které v nejstarších pramenech nenalezneme. Mimo jiné lze tento pojem pravděpodobně nahradit pojmy *consensus hominum*, *sensus hominum* nebo *fama*, popřípadě *fama populi*⁵ či *fama nominis Romani*⁶ [Yavetz 1974: 36, 47; Pina Polo 2010: 75].

Abel Henry Jones Greenidge [1894] vysvětluje *existimatio* skrze definici Kallistrata, na níž později navazovalo středověké právo, tedy jako veřejnou čest ve smyslu toho, co pozdější právní oblast nazývala *statusem*, stavem neporušené důstojnosti prokázané právem a zvyky. Je také zřejmé, že *existimatio* nemůže sám jedinec ovlivnit, naopak je jím ovlivňován, aniž by byl zahrnut do procesu jeho utváření. Zneuctěním (ať už čest označujeme pojmem *existimatio* nebo *fama*), vzniká *infamia*, tedy zahanbení, ztráta veřejné cti, z čehož je vidět, že *existimatio* bylo pojímáno jako čest, reputace. Pro hanbu a její ekvivalenty uvádí Greenidge [1894: 4] taktéž termíny *famae damnium* či *detrimentum fame*.

Jakmile byl jedinec v římském právu označen jako *infames* nebo *famosus* (hanebný, ostudný, bez právní cti), byla mu odeprána legální práva a privilegia, která měli jiní římsští občané. V Římě tak *fama* neovlivňovala jen veřejnou reputaci, ale také předurčovala sociální a právní status. *Infamia* byla považována za morální pokárání jednotlivých členů komunity vyslovené kompetentní autoritou za činy, které spáchali, či způsob života, který vedli. Toto pokárání zahrnovalo diskvalifikaci určitých práv ve veřejné i právní sféře [Edwards 1993]. Člověk mohl být usvědčen na základě veřejného mínění ještě předtím, než byl jednoznačně a explicitně obviněn soudem, a pro soudce mohlo být obtížné zprostit viny člověka odsouzeného skrze veřejné svědectví, *existimatio omnium* či *publicum testimonium*.

Cicero používá pojmy *fama* a *existimatio* shodně, na což poukazuje Greenidge [1894] i Zvi Yavetz [1974]. Oba se také shodují, že význam těchto slov byl blízký dnešnímu termínu veřejné mínění. Nicméně Thomas Habinek [1998: 185] mezi těmito pojmy vidí značné rozdíly – *fama* vyjadřuje to, co druhí říkají o konkrétní osobě, *existimatio* poukazuje spíše na to, jak druhí soudí jedince podle sociálních standardů. Podle Habineka [1998] oba pojmy pocházejí již z dřívější doby s tím, že *fama* byla to, co lidé říkají (*farí*), tedy jejich mínění o určité osobě, a *existimatio* vyjadřovalo jejich ocenění. Yavetz kritizuje za to, že v antických záznamech hledá namísto původních významů moderní koncepty veřejného mínění.

Yavetz [1974: 49] upozorňuje, že není vhodné pojem *fama* vnímat jako a priori založený na fámách či zvěstech. Oba pojmy, *existimatio* a *fama*, je však těžké jednoznačně vyložit, neboť se v pramenech objevují jak ve smyslu fámy, lži, nepravdy, tak i ve smyslu mínění, veřejného i osobního, ve smyslu dobrého jména či reputace konkrétního jedince.⁷ Zdá se, že Cicero byl zřejmě prvním, kdo používal *existimatio*⁸ pro označení jevu, který dnes nazýváme veřejné mínění⁹. Před Ciceronem byl tento pojem používán velmi zřídka, zřejmě kvůli své souvislosti se specifickým žánrem – rétorikou, která byla typickým prostředkem ovlivňujícím *existimatio*.

Šíření mínění: *contiones* vs. *circuli*

Formování obecného mínění o jedinci bylo ve starověkém Římě ovlivněno mnoha faktory a šířilo se jak skrze psaná média, tak i ústně. Pozitivně i negativně psaná propaganda existovala v menší či větší míře vždy, více případů lze nalézt v pozdní republice, zvláště kolem občanské války mezi Caesarem a Pompeiem, či v pozdějším období, kdy byly šířeny pomlouvačné letáky proti veřejně činným osobám, letáky či básně psané na sebeobranu či pro pomluvu. Názory v psané formě se šířily spíše mezi elitou, sloužily k ovlivňování jejího stávajícího mínění a mezi plebs většinou nepronikly, neboť ten k nim jednak neměl přístup, jednak neuměl číst [Pina Polo 2010: 76]. Psané formy tak mohly ovlivňovat mínění aristokracie, největší roli ve vytváření obecného mínění však hrál ústní přenos. V době Ciceronově se techniky obstarávání informací rozvinuly ve specializovanou aktivitu. Oficiální publikace určené pro úředníky se proměnily v denní noviny *Acta Diurna* [Bernays 1961: xi]. Ty se pak za Julia Caesara rozšířily a sloužily nejenom pro pravidelné zveřejňování oficiálních a úředních zpráv, státních a dvorských událostí, ale byly v nich publikovány i novinky a informace ze soukromí významných osobností.

Fámy byly šířeny tak zvanými *susurratores* (našeptávači). *Susurratores* či *subrostrani* (totožný, ale vzácně používaný termín) byli lidé s nízkým sociálním statutem, kteří trávili čas zahálením u Fóra, nejdůležitějšího informačního uzlu celého Říma. Fámy mohly zřejmě vznikat tak, že *susurratores* odposlechli to, o čem řečníci přednášeli, reinterpretovali si to dle svého uvážení v zájmu vlastním či vybraných politických skupin, případně zasadili do jiného kontextu, nebo položili důraz na nepodstatný detail a vydávali svou verzi za mínění celého města. Jejich četné kontakty s jinými členy městského plebsu zvyšovaly efektivitu šíření fám [Pina Polo 2010].

V Římě existovaly skupinky zvané *circuli*, od jejichž názvu je odvozen termín *circulatores* pro šířitele zpráv, kteří měli podobnou funkci jako zmínění *susurratores*. *Circuli* představovaly malé skupinky osob, které se scházely, aby rozpravovaly o určitých tématech. *Circuli* se vyskytovaly ve všech společenských vrstvách a profesních skupinách, ale do popředí zájmu se dostávaly pouze *circuli* plebsu, jež byly dávány do souvislosti s formováním nebezpečných fám [O'Neill 2003: 145]. Livius ve svých *Dějínách* udává několik příkladů, kdy byl senát nucen konfrontovat se s *circuli*¹⁰. Členové senátu, řečníci i politici považovali *circuli* za něco nebezpečného a snažili se před nimi chránit tím, že vše vyvraceli, vysvětlovali či uváděli na pravou míru na veřejných shromážděních, *contiones*.

Sám Cicero poukazyval na malou moc politiků vůči fámám (*rumores, fabula ficta, sermones*¹¹) a na to, že existence fám a klevet může mít vliv na obecné mínění. Tyto termíny byly chápány v přímém kontrastu se seriózními promluvami senátorů (*contiones*). Senátoři a obecně vyšší vrstva společnosti tedy o informacích a názorech *circuli* neměla valné mínění. Výraz *sermo*¹² pro ně znamenal něco jako pokleslé zprávy, zkreslené či nepravdivé, ve skutečnosti to ovšem byly fámy v dnešním slova smyslu. Několikrát *circuli* podrobili kritice například Livius či Cicero, který v souvislosti s *circuli* mluví o promluvách lidu hanlivě jako o *plebeius sermo*¹³, Livius pak o *circulus sermo*¹⁴ a *plebis rumores*¹⁵.

Je tedy zřejmé, že Římané byli v přístupu k mínění občanů spíše skeptičtí. Neodsuzovali veřejné mínění celkově, ale věřili, že největší hodnotu a váhu má v oblasti politiky, například při rozhodování o státních záležitostech či v souvislosti s popularitou vůdců. Cicero věděl, že mínění římského lidu má moc kontrolovat politiky a že jeho autorita by měla být respektována. Sám Cicero, stejně jako jiní, se nezaobíral veřejným míněním systematicky, ale pouze v kontextu dalších záležitostí, tedy například v souvislosti s fámami šířícími se v Římě i po celém impériu, když popisoval reakce římského lidu na různé politiky a jejich chování nebo když vyjadřoval své rozčarování z nepřátelské kritiky [Jackob 2007: 295]. Samotný Cicero svým výrokem v *Řeči na obhajobu herce Quinta Roscia* „*Sic est vulgus: ex veritate pauca, ex opinione multa aestimat*“ [in Latinské citáty 2009], tedy že jen zlomek záležitostí je lidem posuzován podle pravdy, ale většina podle mínění, dokazuje, že mínění (*opinio*) běžných občanů mělo nevalnou hodnotu a bylo dáváno do kontrastu s pravdou.¹⁶ *Opinio* používá Cicero i na jiných místech, například *omnium opinione* či *opinio populi Romani* použil v *Řečech proti Verrovi* (I.2), aby poukázal na nepřátelský přístup římského lidu k senátorům, kteří byli skrze veřejné mínění vnímáni jako předpojatí a zkorumpovaní. Podle Cicerona veřejné mínění funguje jako veřejný soudní tribunál chování jedinců, sociálních skupin či institucí [Jackob

2007: 299]. Cicero je taktéž považován za prvního, kdo použil soudobý termín veřejné mínění, tedy *publicam opinionem* [Noelle-Neumann 1993: 227].

Důležitou roli fám v politickém prostředí dokládá i rétorický manuál *Rétorika pro Herennia* [Rhet. Her. 2.12 citováno in Pina Polo 2010: 80] z 1. století, kde je tomuto problému věnována samostatná kapitola, která čtenářům předkládá návod, jak by se měly fámy řečnickým umem vyvracet. Autor poučuje čtenáře, že fámy nikdy nevznikají náhodou a že ve specifických případech se také může stát, že je nikdo nevyvrací, protože jsou pravděpodobně pravdivé. Pokud je člověk již očerněn nějakými fámami či klevetami, musí je na svých vystoupeních citovat a používat je jako argument na svoji obhajobu. Musí také používat případy notoricky známých falešných fám a vysvětlovat, že byly vymyšleny protivníky a že kdokoli může šířit nepravdivé ponižující fámy a klevety proti kterékoliv osobě. Nakonec autor této příručky poukazuje na to, že i když fáma vypadá hodnověrně, vždy mohou být nalezeny argumenty proti ní [Pina Polo 2010]. Rady z příručky upozorňují, že jakmile bylo jednou jakékoliv mínění o něčem vytvořeno, lze ho už jen stěží ignorovat. Navzdory doporučením tak bylo těžké proces rozšiřování fám zastavit, protože cokoliv, co bylo proneseno veřejně, se šířilo nevidanou rychlostí.

Benson [1967–68: 545] ukazuje, že při zkoumání veřejného mínění v historické perspektivě je důležité uvědomit si vztah mezi šířením mínění, jeho percepcí oficiálními institucemi a mezi rozhodnutími těchto institucí. Otázka tak zní, jak bylo mínění zjišťováno, jak bylo autoritami přijímáno a jak bylo komunikováno, aniž by existovaly nástroje pro jeho měření. V tomto smyslu byla důležitým aspektem v životě římských občanů existence již zmíněných *contiones*, zdroje jakýchkoli politických informací, které ovlivňovaly obecné mínění skrze řečnická vystoupení politiků [Morstein-Marx 2004]. Byla to shromáždění, na nichž mohl lid svou reakcí vyjádřit mínění o řečníkovi, ovšem to, kdo mluví, bylo kontrolováno a řízeno a ve valné většině zde byla respektována autorita vládnoucí třídy. Rozdíl mezi *contiones* a *circuli* spočíval v tom, že v *circuli* chyběla řídicí osoba. Byla to neoficiální setkávání založená na spontánní interakci, a právě proto, že *circuli* nebyla a ani nemohla být regulovaná (na rozdíl od *contiones*), měla elita obavy z jejich existence.

V souvislosti s *contiones* je důležité rozlišovat dav a *populus*, tedy lid jako jednotné politické těleso a jedince, kteří formálně reprezentovali politické voliče v určitých záležitostech. *Contiones* nebyla primárně chápána jako fóra pro otevřené debaty, a to ani mezi členy politických skupin. Neumožňovala výměnu argumentů a informací. Byla to primárně oficiální shromáždění politiků určená k prezentování sebe samých a svých názorů před malým, ovlivnitelným publikem [Mouritsen 2001: 13]. Opačný názor ale zastává Morstein-Marx [2004: 35], jenž vidí *contia* jako neformální veřejná setkání, jako formu veřejného shromáždění, kde jsou prezentovány různé veřejné problémy lidí sdružujících se kolem centrálního jeviště politického dění a kde nedochází k nějakému hlasování či k formálnímu rozhodování.

Contiones rovněž sloužila jako informativní shromáždění sdělující občanům důležité novinky, například vojenské či mimořádné události. Některá z nich měla oficiální funkci v prezentování nové legislativy či návrhů v otázkách hlasování. *Contiones* byla také vnímána jako ústřední bod ve vyjednávání

síly mezi elitou a ostatní populací, sloužící tedy i k tomu, aby politici přesvědčili své potenciální voliče. *Contiones* byla sice formálně otevřena pro všechny občany, byla však schopna prostorově pojmut jen malý počet lidí. Proto se těchto shromáždění účastnila jen menšina, která tak reprezentovala *populus Romanus* a jeho mínění v určité záležitosti [Mouritsen 2001]. Naproti tomu stál *plebs contionalis* (v Ciceronově podání *contionalis plebecula*¹⁷), což byly malé zástupy lidí zajímavých se o politiku, Meier [citován in Mouritsen 2001] je považuje za obchodníky kolem Fóra (v podstatě totéž co *circuli*). *Plebs contionalis* tak byly malé topograficky koncentrované skupiny obchodníků diskutujících praktické problémy. Byli to lidé plebsu, kteří měli politické smýšlení, čímž se lišili od většiny jiných plebejců.

Jisté je, že *contiones* byla stěžejními elementy římského politického života, hlavním prostředkem k získání popularity a klíčovým místem kontaktu mezi senátory a *populus Romanus*, neboť většina věcí byla diskutována právě zde [Pina Polo 2011: 287]. Pina Polo [2011] dodává, že neexistovaly žádné regulační mechanismy, jež by občanům zabraňovaly dávat najevo svůj názor. Ti tak mohli vyjadřovat svoji vůli aplausem, tichem nebo křikem. Lidé, jež se účastnili těchto shromáždění, byli považováni za reprezentaci římského obyvatelstva, přestože jistě byli jen jeho zlomkem. A právě velký dav jako tento zajisté generoval fámy, které se mohly rychle šířit do rozličných částí města a ovlivňovat tak politické klima.

Přejímání konceptů *existimatio* a *fama* ve středověkém právu

Existimatio a *fama* zůstávaly i ve středověku důležitou právní i sociální kategorií. Byly vykládány shodně, přičemž v podobném smyslu byl užíván i pojem *opinio*. Pojem *fama* až do počátku 16. století sloužil jako souhrnné označení zastřešující několik významů – mínění, pověst, čest, fámou, slávu aj. Veškeré zmíněné pojmy se navíc objevovaly v mnoha důležitých právních sumách 12. století. Stěžejním mezníkem ve středověkém právu bylo přijetí Justinianova kodexu (*Corpus iuris civilis*), základní modifikace římského práva. V době jeho přijetí vyjadřoval pojem *fama* především reputaci a stal se tak primární právní kategorií. Nicméně znamenal i něco jiného – obecné vědění, obecné mínění o určitých událostech, jevech či právních situacích, které byly stabilnější než fámy [Livingston 1962].

Právníci 12. století ve svých sumách často používali pojem *existimatio* neboli osobní pověst jako něco přirozeného, jako dar od přírody či společnosti, jako něco, co si člověk zaslouží jako řádný člen společnosti [Livingston 1962: 4]. Raně středověké právo během 12. století postupně opouštělo používání pojmu *existimatio* ve smyslu mínění a začalo výlučně v tomto smyslu jako primární právní kategorii užívat pojem *fama* [srov. Livingston 1962].

Mínění komunity jako mechanismus hodnocení: *fama publica*

Označení *fama* známé ve smyslu mínění již z doby antické figuruje jako důležitý element ve středověkém soudnictví, které na něj kladlo velký důraz [Vallerani 2012: 47]. Byla to natolik klíčová kategorie, že se soudci i právníci svědka ptali,

přestože to nebyla povinnost uložená zákonem, co rozumí pod pojmem *fama* a jaká je *fama* obžalovaného. Svědci většinou odpovídali v tom smyslu, že *fama* zahrnuje vše, co lidé říkají, hlas veřejnosti, to, co se běžně říká mezi lidmi o některé osobě. Většinou ji tvořilo několik málo lidí, někdy však celá skupina, v tomto případě se užíval pojem *magna fama*. *Fama* vznikala v běžné komunikaci lidí v komunitě, přičemž komunita byla ve středověku základem společenského života. Svědek se nemusel s obžalovaným přímo znát, stačilo jen, aby o něm od někoho něco zaslechl. *Fama* tak byla souhrnným označením jakéhokoliv mínění širší komunity, které soustavně utvářelo jedincovu čest a pověst tím, že vedlo k neustálému hodnocení a sdílení onoho hodnocení s ostatními. Co bylo veřejností akceptováno jako skutečné, bylo akceptováno i v právu [Fenster, Smail 2003: 2].

Ve 12. století se *fama* používala jako označení obecného mínění a poměrně často také jako právní termín. Po roce 1250 se stala součástí právní teorie v každodenní praxi, především skrze důkazní řízení. *Fama*, stále častěji však *publica fama*, někdy i *vulgaris et frequences fama, communis fama* nebo *consentiens fama*, byla formou vědění. Byla dávana do protikladu s termínem *per visum*, přímým svědectvím, které bylo spolehlivější a bylo odlišováno od *per auditum*, klevet a pomluv, které nebyly spolehlivé za žádných okolností [Wickham 2003: 16]. *Fama publica* označovala obecné mínění, na něž byl brán zřetel a byla odlišována od pojmu *fama privata*, označení pro řeč v soukromí mezi několika málo lidmi, která neměla právní relevanci a byla vnímána jako fáma v dnešním slova smyslu. *Fama* byla kolektivním svědectvím, kolektivním hlasem a hodnocením. Z dnešního pohledu by se ale dala *publica fama* k fámě ve své současné definici připodobnit.¹⁸ *Publica fama* vyjadřovala tedy to, co každý ví, co bylo sociálně akceptováno jako spolehlivé a sloužilo jako hlas veřejnosti [Wickham 2003: 26].

V italských dokumentech ze 13. století [srov. Mucciarelli 2013] lze nalézt výraz *fama* ve smyslu pověsti, slávy nebo obecného mínění. V období rostoucí důležitosti veřejného systému práva a soudnictví rostl také význam pojmu *fama*. Italský právník Tommaso da Piperata (1253–1282) ve svém spise *Tractatus de fama* vysvětloval pojem *fama* jako obecné mínění. Důležitou změnou tohoto období bylo rozšíření pojmu *fama* jako spouštěče soudních přelíčení [Mucciarelli 2013: 201]. Nicméně ve 13. a 14. století figuruje *fama* také jako hlavní problematický bod debat právníků a soudců, kteří diskutují o jejím charakteru, validitě, limitech její reliability a skutečné hodnotě pro soudní systém.

Další italský soudce Bartolo da Sassoferrato (1314–1357) ve svém komentáři k *Digeste In Secundam Digesti Novi Partem* rozlišoval dva pojmy odvozené od základu *fama* [Mucciarelli 2003: 205] – první je *fama* jedince, založená na jeho morálních kvalitách, druhá *fama* je propojena se specifickými skutky, činy či chováním. *Fama* musela být manifestována svědkovou dobrou vírou a pověstí a byla považována za prokázanou, když ji potvrdila většina lidí v rámci komunity. Bartolo dále popisoval pojem *fama* jako obecné mínění založené na určitém faktu a požadoval, aby svědci v soudním procesu deklarovali, že obecné mínění bylo vyjádřeno většinou a veřejně, tedy skrze *vox et fama*, spojení známé i v inkvizičních výsledcích a v jiných právních dokumentech, často i jako součást konečných rozsudků soudů. Osobnost Bartola je velmi zajímavá, neboť právě

on vyzdvihoval fakt, že obecné mínění (*communis opinio*) lze poznávat skrze veřejnost a její hlas, *vox populi*¹⁹. Názory Bartola rozvinul další významný právník 14. století, Baldus de Ubaldi, jenž se nejvíce zasloužil právě o ustanovení *communis opinio* jako právní kategorie [Bettoni 2010].

Fama ve smyslu pověsti byla tvořena sítí vztahů, které předurčovaly postavení jedince a stupeň jeho sociální integrace. Šlo o důležitou proměnnou v životě komunity. Tímto byla *fama* vysoce formalizovaným konceptem, který byl striktně ustanoven a korespondoval s veřejným vystupováním, ekonomickým statusem a sociálními vztahy. V podstatě tak představoval produkt vztahů moci a solidarity. Zde je vidět značný rozpor mezi různými koncepty pojmu *fama*, tedy dobré či špatné pověsti a vysokým statusem. Právě pověst totiž hrála velkou roli v předurčování statusu, který zase mohl ovlivňovat mínění druhých, neboť lidé se často spoléhali na názory druhých právě pro jejich status. To naznačuje signifikantní roli, kterou hrála *fama* ve středověkém právu – jedincova *fama* byla veskrze úplně mimo vliv samotného jedince, nebyla v jeho vlastních rukou, ale v rukou ostatních.

Publica fama byla konstituována mluvením o různých tématech, stála tedy na klevetách, pomluvách a fámách [Wickham 1998: 5]. *Publica fama* však byla asociována zejména s muži, zatímco *fama privata* spíše se ženami. Wickham [1998] tak rozlišuje výraz *fama publica* jako právně relevantní termín označující mínění, které legitimizovaly a tvořily skupinky mužů a které bylo pokládáno za relevantní a důvěryhodné pro veřejnost i právní sféru, a *fama privata*, která mohla být vytvářena také ženami v méně formálních a méně hierarchických skupinách, byla zajímavější, ale nebyla podstatou uznávaného druhu obecného vědění, neměla vliv na obecné mínění a na obecné znalosti, které byly právně akceptovatelné.²⁰

Fama tedy hrála významnou roli v orální kultuře soudních jednání, nicméně byla tvořena a kontrolována zejména muži. *Bona fama* a *mala fama* tak byly ponechány v rukou mužů. Verbální vklad ženy byl zredukován na minimum, v nejlepším případě byl nepřímým sdělován poručníkem, v nejhorším případě byl předmětem vyvracení. Mužské svědectví tak bylo hodnotnější než svědectví ženy, byť přímé. *Fama* muže obviněného z nějakého činu mohla být podpořena mužským svědkem, případně ho jeho vlastní přísaha mohla zprostit obvinění. Muži také mohli očernit každého jiného člena společnosti, zatímco ženy zase jen jiné ženy. Dívky a ženy musely mít podle práva u soudu poručníka, neboť samy před soudem nemohly svědčit. Co se týče postavení mužských a ženských svědků, mezi zeměmi byly značné rozdíly. Wickham [2003: 25] poukazuje také na dobové rozdíly, kdy v Toskánsku 12. století bylo nepřijatelné, aby ženy svědčily, stejná situace byla v Německu, naopak ve 14. století v Marseille nebo v 15. století ve Florencii hrály ženy nepochybně důležitou roli.

Obecně jsou prameny středověku i raného novověku plné záznamů o soudních procesech, ve kterých se objevuje tehdy závažný trestný čin – pomluva (*diffamia*, i zde lze rozpoznat základ slova – *fama*). Klíčovým právním konceptem v procesu pomluvy je *fama*, lokální síť znalostí. V soudnictví byla *fama* vždy vázaná na konkrétní osobu či událost. Byl to sice abstraktní koncept, ale měl své specifické podoby. V soudním systému byla *fama* také využívána zákonnými autoritami k hodnocení spolehlivosti. Mohlo se tak stát, že osoba, jejíž *fama* byla lepší, soudní spor vyhrála, přestože souzený čin skutečně spáchala.

Předpokladem bylo, že *fama* jedince byla známa všem sousedům, protože byla vnímána jako klíčový aspekt sousedských či komunitních vztahů.

Ve středověkém pojetí byla tedy *fama* všeobecně vnímána a používána ve smyslu místních znalostí, ovšem takových, které byly vytvářeny a zkreslovány reputací, klevetami i fámami. [srov. Fenster, Smail 2003; Wickham 2003; Vallerani 2012] Sloužila jako lokální síť vědění či mechanismus hodnocení jedince. *Fama* měla mnoho významů, znamenala slávu, veřejné mínění, pověst, běžnou řeč či fámou. Tvořila jak dobré, tak i špatné jméno. Jak uvádí Neubauer [1999: 37] význam pojmu *fama* připomíná dvě strany jedné mince, znamenal jak informace jako takové, tak i představy jedinců formované těmito informacemi.

Proměna vnímání pojmu *fama*

Fama a její role v soudních procesech se již od třináctého století staly předmětem diskuzí [Shapiro 1991: 119]. Obecná *fama* byla dostačující k zadržení podezřelého a iniciování soudního procesu, ale postupně přestala být dostačující k odsouzení či k mučení. Pouze přiznání nebo svědectví dvou bezúhonných svědků bylo uznáno jako plný právní důkaz v závažných kriminálních deliktech. Teoretici práva z univerzity v italské Boloni (kde se od 11. století začaly studovat Justiniánovy zákoníky, které se staly základem pro přijetí římského práva ve středověku), již jmenovaní da Piperata a da Sassoferato, byli první, kteří začali o výrazu *fama publica* uvažovat odlišným způsobem.

Fama stále sloužila jako klíčový prvek důkazního řízení, byla vnímána jako stěžejní bod pro orientaci v soudním systému v Evropě pozdního středověku. Zlom nastal u italského právního teoretika Alberta Gandiniho (1245–1310) [srov. Vallerani 2012], dle něhož *fama* tvořená pouhými několika svědky nebyla dostatečným důkazem v soudním procesu proti osobě, která nebyla veřejně dotčena. Je jím proto rozlišována *fama* činu a *fama* jako obecné mínění o určité osobě (zde je již použit pojem *opinio*). To, že člověk disponuje dobrou pověstí, neznamená, že nemůže spáchat zločin, nicméně dle Gandiniho slouží dobrá *fama* jedince jako záruka toho, že by zločin nespáchal. Toto pojetí je v soudním procesu klíčové, protože zločin takové osoby díky její pověsti nemusí být souzen. Piperata a Gandini byli současníci, boloňští soudci, oba pracovali v soudnictví s pojmem *fama* a považovali ho za důležitý, avšak vedli spor o to, zda je možné mučit člověka pouze na základě dobré či špatné pověsti. Piperata byl spíše proti, Gandini spíše pro, ačkoliv tvrdil, že *fama* může vést k mučení, ale ne k definitivnímu odsouzení. Piperata rozvíjel představu, že obviněný by měl být odsouzen pouze na základě nezpochybnitelných výpovědí či okolností činu, ale jeho pohled nebyl příliš rozšířen. Zdůrazňoval, že o jedinci mohou svědčit jen ti, kteří ho znají osobně, ne pouze z doslechu. Tommasem da Piperata byla *fama* definována jako to, čemu lidé z jakékoliv společenské vrstvy obecně věří a předávají to dále [Evans 2002: 127]. Podle Gandiniho je *fama* status nezpochybnitelné důstojnosti projevený zvyky a právem (tuto definici přebírá od římského právníka Kallistrata) [Bowman 2003: 103] a rovněž posuzování jedince jako člověka v prostředí komunity [Vallerani 2012: 106].

Svědectví bylo utvářeno jednak osobními názory svědků na sociální identitu obžalovaného a jednak tím, jak byl jedincův status vyjádřen skrze *publica fama et vox*. *Fama* byla ustanovována různým počtem osob a bylo v zájmu soudce ptát se svědků, kdo ji definuje a kolik názorů ji konstituuje. *Fama* tak byla vnímána jako všeobecný argument a otázky s ní související byly svědkům kladeny v každém případě. *Fama* byla ale překvapivě neúčinným důkazem u soudů týkajících se osob s vyšším statutem. V tomto případě Vallerani [2012: 255] chápe termín *publica fama* jako jakousi záruku privilegovaných osob se statutem *privilegium bone fame*, že nebudou v případě jakéhokoliv porušení zákona či udělení trestu mučeni na základě pouhého rozhodnutí soudu bez přímého a hmatatelného důkazu.

Ve 13. a 14. století se porota informovala ve věci obžalovaného sama, spoléhala na to, co se nepřímo dozvěděla. Verdikty byly vynášeny na základě toho, co bylo považováno za všeobecně známé (*fama publica*). To se zřejmě změnilo v 15. století, kdy si porotci už nezískávali informace sami, nevyměňovali si je pouze mezi sebou, ale poslouchali a porovnávali důkazy, které jim byly představeny. Člen poroty také nemohl pocházet z místa bydliště obžalovaného či nemohl zasedat ve více porotách najednou [Shapiro 1991: 33]. Členové soudní poroty neměli dostatečné vědomosti k tomu, aby posoudili případ bez důkazů, a veškeré relevantní informace dostávali z několika zdrojů – z přímých důkazů, z výslechů obžalovaného, z jeho obhajoby, z odpovědí na otázky soudce atd. Při rozhodování také brali v potaz důvěryhodnost vlastní obhajoby. Jak se společnost stávala komplexnější a společenská i geografická mobilita vzrůstala, občanské i trestní poroty byly méně obeznámeny s fakty pouze díky vlastním znalostem a spoléhaly čím dál tím více na svědectví přímých svědků a na dokumenty, které už musely být vyhodnocovány na základě pravdivosti a přesnosti [Shapiro 1991: 6].

V 16. století významný italský právník zabývající se kriminalistikou, Giulio Claro (1525–1575), konstatuje, že *fama* již ze soudních síní vymizela [Bettoni 2010: 49]. Praktiky ve 2. polovině 14. století již poukazují na to, že soudy se přestávají spoléhat výlučně na svědkovu výpověď, což ve 13. století ještě nebylo možné. Nyní porotci nestanovovali trest obviněnému na základě osobně získaných informací od dalších lidí, ale stavěli své soudy na informacích podaných soudem a na přímých svědectvích a nezpochybnitelných důkazech, které byly shromažďovány a vyhodnocovány podle předem daných kritérií. S tím souvisí i posun ve významu pojmu *fama* (ve smyslu cti, osobní pověsti) od něčeho čistě komunitního k individuálnímu. Dříve se člověk neorientoval podle svých vlastních znalostí a schopností, ale dle orientace a tradic společenství, dle kolektivních dispozic a představ, z čehož také čerpal vlastní přesvědčení o pravdivosti nebo lživosti tvrzení. Pravdou bylo to, co za pravdu považovala komunita [Gurevič 1978]. S rostoucím důrazem na jedince se však *fama* dostala do jeho vlastních rukou. Jedinec se sám hájil, sám utvářel a udržoval vlastní pověst namísto toho, aby zdrojem jeho pověsti byla komunita, jeho pozice v ní a svědectví druhých. *Fama* jako síť lokálních znalostí či kolektivního mínění tak ustupovala do pozadí.²¹

Fama, která ve středověku označovala jak obecné mínění, tak i slávu, čest, reputaci, pověst či hodnocení, se od 16. století proměňuje v tom smyslu, že už neslouží jako souhrnné ozna-

čení pro všechny výše zmíněné pojmy, ale označuje pouze osobní pověst a získává nové konotace a asociace. Pro označení obecného mínění se začíná používat spíše pojem *opinio*, jako pojmenování fámy v dnešním slova smyslu se rozšiřuje výraz *rumor*.

Závěr

Studium veřejného mínění v historické perspektivě vysvětluje Benson [1967–68: 525] jako použití postupů obstarávání dat z pramenů, které výzkumník nalézá a třídí, ale nevytváří, byť přímo či nepřímo. Benson [1967–68: 532] ve svém vlastním konceptu studia veřejného mínění v historické perspektivě rozlišoval tři stěžejní dimenze: šíření mínění, formování mínění a jeho vliv na rozhodování vládnoucí vrstvy. Příspěvek v návaznosti na tento koncept představil obraz veřejného mínění z hlediska tří zmíněných dimenzí ve starověkém Římě a posléze ve středověku.

Mínění v antickém Římě bylo šířeno především ústně a bylo formováno na ulicích skrze komunikaci tváří v tvář, přičemž stěžejní roli hrála existence různých shromáždění. Veřejné mínění jakožto mínění lidu bylo široce respektováno, přestože existovala propast mezi míněním lidu a elity. Římští politici si byli dobře vědomi významu mínění svých potenciálních voličů, na jejichž rozhodování závisela jejich kariéra. Mínění lidu bylo ovšem považováno i za nebezpečné a nestálé. Veřejně činná osoba byla nucena zaobírat se náladami lidu a sledovat proměny v jeho mínění, které bylo manifestováno jak v reakcích na veřejných shromážděních, tak i ve fámách a klevetách, které se šířily po městě. Klevety a fámy hrály důležitou roli i ve formování mínění středověkého lidu. To hrálo zásadní roli především u soudních přelíčení. Veřejné mínění bylo jak důležitým hlasem lidu, tak i strážcem obecné shody, nositelem sociálních norem a institucí, který dohlížel na sociální adaptaci obyvatelstva.

Označení veřejné mínění sice pochází z 18. století, avšak několik výrazů s podobným významem lze nalézt i v dřívějších dobách. Nejpoužívanějším z těchto pojmů byla *fama*, která vyjadřovala (kromě jiných významů) veřejné mínění Římanů a posléze i lidí středověkých komunit. *Fama* měla i jiné ekvivalenty – *existimatio*, *rumor*, *sermo*, *opinio*. Pro užívání a chápání těchto pojmů byl důležitým aspektem status. *Fama* většinou označovala mínění vládnoucích vrstev, na které byl brán zřetel, naopak pojmem *rumor* bylo označováno mínění plebsu, nehodnotné a nespolehlivé, případně lživé. Pojímání termínu *fama* převzalo i středověké právo, v němž jako obecné mínění hrála velmi významnou roli v soudních procesech, sloužila jako kolektivní hodnocení či lokální síť znalostí, a ovlivňovala tak život středověkých komunit i jedinců.

Přestože ve sledovaném období nebyl používán dnešní moderní termín veřejné mínění a představené pojmy nabývaly mnohem širších a proměnlivých významů, jejich poznávání a komparace je prvním krokem k lepšímu uchopení soudobých i minulých konceptů veřejného mínění a jejich následnému srovnávání. Ačkoliv jsou totiž různé historické koncepty veřejného mínění spjaté s různými společenskými kontexty, zdá se, že jev veřejného mínění jako myšlenková a kritická instituce je mnohem starším konceptem než termín, kterým jej dnes označujeme.

- Beda Ctihodný. 2008. *Církevní dějiny národa Anglů*. Praha: Argo.
- Benson, Lee. 1967–1968. „An Approach to the Scientific Study of Past Public Opinion.“ *The Public Opinion Quarterly* 31 (4): 522–567, <http://dx.doi.org/10.1086/267557>.
- Bernays, Edward (ed.). 1961. *Crystallizing Public Opinion*. New York: Liveright Publishing.
- Bettoni, Antonella. 2010. „Fama, Shame Punishment and Metamorphoses in Criminal Justice.“ *Forum Historiae Iuris* [online] [cit. 23. 1. 2014]. Dostupné z: [http://www.researchgate.net/publication/44024774_Fama_shame_punishment_and_metamorphoses_in_criminal_justice_\(Fourteenth-Seventeenth_centuries\)](http://www.researchgate.net/publication/44024774_Fama_shame_punishment_and_metamorphoses_in_criminal_justice_(Fourteenth-Seventeenth_centuries)).
- Botelho, Keith. 2009. *Renaissance Earwitnesses. Rumour and Early Modern Masculinity*. New York: Palgrave Macmillan, <http://dx.doi.org/10.1057/9780230102071>.
- Bowman, Jeffrey. 2003. „Infamy and Proof in Medieval Spain.“ Pp. 95–117 in Thelma Fenster, Daniel Lord Smail. *Fama. The Politics of Talk and Reputation in Medieval Europe*. Ithaca: Cornell University Press.
- Caesar, Gaius Julius. 1972. *Válečné paměti*. Praha: Svoboda.
- Cicero, Marcus Tullius. 1972. *Řeči proti Verrovi*. Praha: Odeon.
- Cicero, Marcus Tullius. 1976. *Tuskulské hovory*. Praha: Svoboda.
- Cicero, Marcus Tullius. 2001. *Listy přátelům I*. Praha: Arista, Baset.
- Edwards, Catharine. 1993. *The Politics of Immorality in Ancient Rome*. Cambridge: Cambridge University Press, <http://dx.doi.org/10.1017/cbo9780511518553>.
- Evans, Gillian. 2002. *Law and Theology in the Middle Ages*. London, New York: Routledge, <http://dx.doi.org/10.4324/9780203458808>.
- Fenster, Thelma, Daniel Lord Smail. 2003. *Fama. The Politics of Talk and Reputation in Medieval Europe*. Ithaca: Cornell University Press.
- Greenidge, Abel Henry James. 1894. *Infamia. Its Place in Roman Public and Private Law*. London: Henry Frowde.
- Gurevič, Aron. 1978. *Kategorie středověké kultury*. Praha: Mladá fronta.
- Habermas, Jürgen. 2000. *Strukturální přeměna veřejnosti*. Praha: Filosofia.
- Habinek, Thomas. 1998. *The Politics of Latin Literature. Writing, Identity, and Empire in Ancient Rome*. New Jersey: Princeton University Press.
- Hamburger, Philip. 2008. *Law and Judicial Duty*. Cambridge: Harvard University Press.
- Isidor ze Seville. 2003. *Etymologiae V*. Praha: Oikúmené.
- Jackob, Nikolaus. 2007. „Cicero and the Opinion of the People: The Nature, Role and Power of Public Opinion in the Late Roman Republic.“ *Journal of Elections, Public Opinion and Parties* 17 (3): 293–311, <http://dx.doi.org/10.1080/17457280701617128>.
- Kapferer, Jean-Noël. 1992. *Fáma nejstarší médium světa*. Praha: Práce.
- Latinské citáty*. „Kategorie Cicero.“ [online]. Poslední změna 6. 8. 2009 [cit. 12. 9. 2014]. Dostupné z: <http://www.latinskecitaty.cz/wiki/Kategorie:Cicero>.
- Lazarsfeld, Paul. 1957. „Public Opinion and the Classical Tradition.“ *The Public Opinion Quarterly* 21 (1): 39–53, <http://dx.doi.org/10.1086/266685>.
- Livingston, John. 1962. *Infamia in the Decretists. From Rufinus to Johannes Teutonicus*. Madison: University of Wisconsin.
- Livius, Titus. 1971–1979. *Dějiny I–VII*. Praha: Svoboda.
- Machiavelli, Niccolò. 1986. „Rozpravy o prvních deseti knihách Tita Livia.“ Pp. 166–355 in Niccolò Machiavelli. *Úvahy o vládnutí a vojenství*. Praha: Naše vojsko.
- Morstein-Marx, Robert. 2004. *Mass Oratory and Political Power in the Late Roman Republic*. Cambridge: Cambridge University Press, <http://dx.doi.org/10.1017/CBO9780511482878>.
- Mouritsen, Henrik. 2001. *Plebs and Politics in the Late Roman Republic*. Cambridge: Cambridge University Press, <http://dx.doi.org/10.1017/CBO9780511482885>.
- Mucciarelli, Roberta. 2013. „Neighbourhood, Rumors, and Fama: A Piece of Judiciary History from Thirteenth-Century Prato.“ Pp. 135–176 in Machtelt Israëls, Louis Waldman (eds.). *Renaissance Studies in Honor of Joseph Connors*. Florence: The Harvard Center of Italian Renaissance Studies.
- Neubauer, Hans-Joachim. 1999. *The Rumour: A Cultural History*. London, New York: Free Association Books.
- Noelle-Neumann, Elizabeth. 1993. *The Spiral of Silence: Public Opinion – our Social Skin*. Chicago, London: University of Chicago Press.
- O'Neill, Peter. 2003. „Going Round in Circles: Popular Speech in Ancient Rome.“ *Classical Antiquity* 22 (1): 135–176, <http://dx.doi.org/10.1525/ca.2003.22.1.135>.
- Pina Polo, Francisco. 2010. „Frigidus Rumor: The Creation of a (Negative) Public Image in Rome.“ Pp. 75–90 in Andrew Turner, K. O. Chong-Gossard, Frederik Juliaan Vervaet (eds.). *Private and Public Lies. The Discourse of Despotism and Deceit in the Graeco-Roman World*. Boston, London: Brill, <http://dx.doi.org/10.1163/ej.9789004187757.i-439>.
- Pina Polo, Francisco. 2011. „Public Speaking in Rome: A Question of Auctoritas.“ Pp. 286–303 in Michael Peachin (ed.). *The Oxford Handbook of Social Relations in the Roman World*. Oxford, New York: Oxford University Press, <http://dx.doi.org/10.1093/oxfordhb/9780195188004.001.0001>.
- Potter, David. 1999. „Political Theory in the „Senatus Consultum Pisonianum.““ *The American Journal of Philology* 10 (1): 65–88.
- Quintilianus, Marcus Fabius. 1985. *Základy rétoriky*. Praha: Odeon.
- Ray, Roger. 1980. „Bede's Vera Lex Historiae.“ *Speculum* 55 (1): 1–21, <http://dx.doi.org/10.2307/2855707>.
- Reifová, Irena. 2004. *Slovník mediální komunikace*. Praha: Portál.
- Rosnow, Ralph, Gary Alan Fine. 1976. *Rumor and Gossip: The Social Psychology of Hearsay*. New York: Elsevier.

Shapiro, Barbara. 1991. *Beyond Reasonable Doubt and Probable Cause. Historical Perspectives on the Anglo-American Law of Evidence*. Berkeley, Los Angeles: University of California Press.

Shibutani, Tamotsu. 1966. *Improvised News: A Sociological Study of Rumor*. Indianapolis: Bobbs Merrill.

Šubrt, Jiří. 2006. „Veřejné mínění z pohledu teorie a výzkumné praxe (Několik poznámek).“ Pp. 13–23 in Daniel Kunštát (ed.). *České veřejné mínění: význam a teoretické souvislosti*. Praha: SOÚ AV ČR.

Tacitus, Cornelius. 1975. *Letopisy*. Praha: Svoboda.

Tacitus, Cornelius. 1976. *Z dějin císařského Říma*. Praha: Svoboda.

Vallerani, Massimo. 2012. *Medieval Public Justice*. Washington: Catholic University of America Press.

Wickham, Chris. 1998. „Gossip and Resistance among the Medieval Peasantry.“ *Past & Present* 160 (1): 3–24, <http://dx.doi.org/10.1093/past/160.1.3>.

Wickham, Chris. 2003. „Fama and the Law in Twelfth-Century Tuscany.“ Pp. 15–26 in Thelma Fenster, Daniel Lord Smail. *Fama. The Politics of Talk and Reputation in Medieval Europe*. Ithaca: Cornell University Press.

Yavetz, Zvi. 1974. „Existimatio, Fama and the Ides of March.“ *Harvard Studies in Classical Philology* (78): 35–65, <http://dx.doi.org/10.2307/311200>.

**Kateřina Soukalová vystudovala obor historická sociologie na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze. Od roku 2013 působí tamtéž jako doktorandka se zaměřením na historickou i soudobou problematiku veřejného mínění, fám, dezinformací či mystifikací.
Lze ji kontaktovat na adrese: kat.soukalova@seznam.cz**

poznámky

- ¹ Jednalo se zejména o organizační a institucionální oddělení státu od společnosti reprezentované měšťanstvem, nárůst gramotnosti a šíření tisku. Společenské změny se týkaly jak proměny veřejnosti, tak proměn forem organizace, odbytu a spotřeby [Habermas 2000]. Podle Lazarsfelda [1957] spočívaly hlavní změny ve vzestupu střední třídy, šíření demokratických institucí, expanzi gramotnosti a zrodu masmédií.
- ² Výraz *fama* označoval nejen obecné mínění či fámu, ale také pověst, reputaci, běžnou řeč, zprávu, slávu, čest nebo i paměť, ostudu či pomluvu [srov. Fenster, Smail 2003: 2]. Vzhledem k povaze příspěvku se tomuto výrazu věnuji ve smyslu mínění, pověsti a fámy.
- ³ Římané ovšem tento pojem převzali od Řeků, kteří používali pojmy *fémé*, *fátis* či *ossa*.
- ⁴ Na mnohoznačnost výrazu *fama* upozorňoval ve svých *Dějínách* i Livius, který pro sporné historické případy, jež různí historici popisují různými způsoby, používal termín *duplex fama*, tedy dvojí pověst (např. I.1; VIII.20; XXX.21).
- ⁵ V českém překladu Ciceronových *Tuskulských hovorů* Václava Bahníka [1976] je *fama popularis* překládána jako dobrá pověst (V.46; I.110), obliba u lidí (III.4), *fama* rovněž jako dobrá pověst (I.109) i čest (III.21).
- ⁶ Termín *fama nominis Romani* používá Livius ve svých *Dějínách*, v překladu Pavla Kucharského [1976] jako čest římského jména (XXXVIII.58), termín *fama* jako pověst (I.2; I.49; IV.20; VII.6; VII.12; XXXIII.8 aj.) *Fama* je podle Livia zdrojem informací, který je používán volněji, v některých instancích odkazuje k prohlášení vycházejícímu z definitivního zdroje.
- ⁷ V překladu Tacitových spisů od Antonína Minaříka a Antonína Hartmanna [1975] je pojem *fama* v *Letopisech* překládán jako veřejné mínění (IV.40), obecně rozšířená pověst (IV.11), dobrá pověst (XV.49; II.43), pověst o reputaci či cti (I.30), jako pověst dále i v *Dějínách císařského Říma* (III.1; III.28), zde pak pojem *existimatio* překládán jako čestné řeči (IV.7). Na některých stranách Tacitus rozlišuje řeči a mínění, tj. *fama* a *existimatio* – nepatrný rozdíl lze rozeznat např. v *Dějínách* (IV.6). Tacitus používá pojem *fama* ve smyslu pověsti či mínění, na jiných místech je jim ovšem *fama* užita i ve smyslu *rumor*, například v *Letopisech* (IV.11), kde je do češtiny překládána jako lichá pověst, v XIII.6 pak *rumoribus* jako pobuřující zvěsti.
- ⁸ V Ciceronových *Listech přátelům I.* je *existimatio* překládáno Václavem Markem [2001] vesměs jako mínění (např. Fam. XV.4). V *Řečech proti Verrovi* se pojem *existimatio* objevuje dosti hojně. V překladu Václava Bahníka [1972] je vždy překládáno ve smyslu veřejném, například *existimatio omnium* či *existimatio hominum* jako veřejné svědectví (II.3; II.5).

- Například v *Řečech proti Verrovi* používá *existimatio populi Romani* jako mínění římského lidu (II.5).
- ⁹ Julius Caesar v *Zápiscích o válce galské* používá pojem *existimatio vulgi*, v překladu Ivana Bureše [1972] jako veřejné mínění (VII.20).
 - ¹⁰ V českém překladu Liviových *Dějín* jako hloučky, které mezi sebou vedou řeči (XXVIII.25) nebo přátelské kroužky (XXXIV.37; XXXIV.61).
 - ¹¹ Pro fámy v dnešním slova smyslu používá Cicero zřejmě název *sermo*, *sermones*, stejně tak i Tacitus, který zmiňuje fámy o Germanikově smrti, kterou zkonstruoval a rozšířil plebs [Potter 1999: 72]. *Hominum sermo* bylo častěji spíše myšleno jako běžná řeč. *Sermonum* v Tacitových *Letopisech* i jako kleveticí (XIII.6).
 - ¹² *Sermono* znamená hovořit, od čehož je odvozeno *sermunculus* tedy tlach, klep, prázdné povídání. *Sermo* je používáno jako rozmluva, rozhovor i obecná řeč, někdy i jako fáma. V pozdější době, zvláště ve středověku, spíše jako kázání.
 - ¹³ *Plebeius sermo* (např. Fam. VIII.21), podobně pak *sermo in circulis* (De off. I.132).
 - ¹⁴ V českém překladu jako zavádět řeči mezi lidem (III.17).
 - ¹⁵ Do češtiny přeloženo Pavlem Kucharským [1976] jako pobuřující řeči mezi lidem (XXVI.26).
 - ¹⁶ Na stejný problém poukazuje i Svatý Beda Ctihodný, který ve svém díle *Církevní dějiny národa Anglů* používá termíny *fama vulgus*, případně *fama vulgante* či *fama vulgans*. *Fama* jako obecné mínění, orální tradice či lidová historie s faktickou spolehlivostí, která ale nejde nikdy plně potvrdit, byla v jeho pojetí dávána do protikladu k *opinio vulgi*, které viděl jako chybné lidové domněnky o historii či jako nepochybně falešné historické informace. Beda popisoval historii z pohledu orální tradice, přestože si byl vědom, že položit základy latinské historiografie na orální tradici není ideální [Ray 1980: 19]. Částečně Beda [2008: 29] varuje své čtenáře, že jeho *fama vulgans* může obsahovat chyby a v prologu ke svému dílu je prosí, „(.) aby nám nekladl za vinu, najde-li v našem zápisu, že něco je podáváno jinak, než se ukazuje být pravdou. Neboť my, jak železné zákony dějepiscectví kážou, usilovali jsme k poučení potomstva prostě jenom v písemné formě podat to, co jsme posbírali z pověstí, jež se vypravují“.
 - ¹⁷ V českém překladu *contionalis plebecula* jako chátra, která naplňuje schůze (Att. I.16), zde rovněž pojem *contiones* překládán jako veřejná schůze.
 - ¹⁸ Ve své současné definici je fáma považována za takovou informaci, která ještě nebyla potvrzena či popřena z oficiálních zdrojů [Kapferer 1992], za formu hledání informací, když oficiální informace nejsou

k dispozici, za formu komunikace zkonstruovanou kolem neautorizované informace [Rosnow, Fine 1976] či improvizované informace plynoucí z kolektivní diskuze, výsledek společného intelektuálního úsilí společenské skupiny dospět k uspokojivému výkladu událostí [Shibutani 1966]. Zdá se, že zvláště Shibutaniho definice fámy plně odpovídá středověkému konceptu pojmu *fama publica*.

¹⁹Na počátku středověku se začíná objevovat další termín sloužící k označení jevů spojených s veřejným míněním, a to *vox populi, vox dei*. Podle záznamů byl prvním, kdo tento výraz použil, Alkuin v roce 798 ve svém dopise Karlu Velikému, v němž poukazoval na to, že přirovnávat hlas lidu k hlasu božím je téměř šílenství a že by se před tímto rčením měli mít na pozoru [Hamburger 2008]. Jakob [2007: 300] ovšem tento pojem vysledoval i u Cicerona. Podobná rčení jako toto však existovala v mnoha kulturách po celém světě. Například čínské starověké přísloví praví, že co vidí člověk, vidí nebe, co slyší člověk, slyší nebe. Toto přísloví bylo zřejmě používáno jako argument pro zvýšení váhy hlasu lidu. Na počátku 11. století začalo být toto přirovnání široce užíváno v anglické politické oblasti pro ospravedlnění jednání králů. V roce 1327 arcibiskup z Canterbury Walter Reynolds použil tuto frázi jako ospravedlnění, když obhajoval svržení Edwarda II.

²⁰Ovšem již v pozdním středověku lze doložit strach mužů z klevetění žen, zvláště kvůli jejich rozšiřujícím se právům, která jim umožňovala potvrzovat, vyvracet a autorizovat jakékoliv informace. Ve skutečnosti kulturní znázorňování klevetěnic žen sloužilo k odlákávání pozornosti od zvyšující se mužské obavy ze ztráty výlučného postavení informační autority. [srov. Botelho 2009] I v raném novověku byly klevety a fámy typicky asociovány se ženami, ale byly ovládány muži coby politický nástroj u soudů. Redukovat takovéto druhy komunikace na čistě ženskou doménu však přináší opominání jiných, stejně důležitých cest, kterými byly tyto řeči šířeny.

²¹Proměnu vnímání pojmu *fama* na počátku 16. století lze vysledovat v myšlení Machiavelliho, jenž tento výraz nepojímá jako ve středověku, tedy jako kolektivní mínění, ale pouze jako osobní pověst, ať dobrou nebo špatnou. Vůbec o něm tedy nemluví jako o něčem stěžejním ve smyslu veřejného mínění, pro což používá například *commune opinio*ne v *Rozpravách o prvních deseti knihách Tita Livie* (I.57).